

unsurlardan arındırılarak Kur'an ve Sünnet'e göre yeniden yapılandırılmasıdır. Bununla ilgili bir plan hazırlayan Ferâhî, belâgat ve beyan âlimlerinin koyduğu prensipleri takdir etmekle birlikte bunların tercüme suretiyle eski Yunan'dan alındığını, dolayısıyla Kur'an üslûbunun güzelliğini yeterli derecede anlatamadıklarını savunur. Ona göre Arap dilinin metot tenkitçisi Kudâme b. Ca'fer vaktiği esasları Yunan edebiyatından almış, öte yandan bütün gücünü mânaya değil kelâm kalıplarına ve nazma sarfetmiştir. Bu bakımdan Kudâme'nin *Nağdû's-şî'rî* ile, insanları olduğundan başka türlü niteleyen Yunanlı şair Sophokles'in şiirlerinin ışığında tenkit esaslarını ortaya koyan Aristo'nun şiir kitabı arasında büyük benzerlikler vardır. Ferâhî, sanatın sadece zevk ve tatmin vesilesi olmayıp ahlâkî değerler ve asil öğretiler için de bir araç olduğunu söyler. Bu sebeple de Kur'an'dan çıkardığını belirttiği bir belâgat sistemi ortaya koymuştur.

Programın son bölümü İslâm eğitim sistemini Kur'an merkezli yapmak, diğer konu ve ilimleri de onun etrafında bütünleşecek şekilde ıslah etmektir. Ferâhî, son on yılını Medresetü'l-ıslah'ta eğitimle ilgili prensip ve fikirlerini uygulamakla geçirmiştir.

Çalışmaları yüksek bir araştırma ve ilim standardına sahip olan Ferâhî delillerini kaynaklardan büyük bir titizlikle alır, analize tâbi tutardı. Bunun yanında kendi devrinde savunmacı bir tutum ortaya koyan ulemânın aksine, cihad ve hilâfet gibi kavramları yorumlamasından da anlaşılacağı gibi tamamen bağımsız ve cesur bir tavır takınmış, entelektüel ve ıslahçı bir hareketin zeminini hazırlamıştır.

Eserleri. Daha çok düşüncelerini gerçekleştirmeye yolunda faaliyet gösteren ve bir ıslahçı olan Ferâhî'nin eserleri şunlardır: 1. *Tefsîru nizâmî'l-Kur'an ve tefsîrû'l-Furkân bi'l-Furkân*. Tefsir konusundaki düşüncelerini uyguladığı bu eserde re'y veya dirayet yöntemini reddederek âyet ve sûreler arasındaki râbitayı ortaya koymaya ve Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye çalışmıştır. Eserde yer alan Haşr, Tahrim, Şems, Asr, Kâfirûn ve Leheb sûreleri aynı tarihte (Aligarh 1908), Fâtiha, Zâriyât, Kıyâme, Mürselât, Abese, Tîn, Fil, Kevser ve İhlâs sûreleri ise farklı tarihlerde basılmıştır. *Fâtihatü Tefsîri nizâmî'l-Kur'an* adıyla müstakil yayımlanan bölümde (A'zamgarh 1937) kendi

tefsir metodunu açıklayan yazar besmele ve Fâtiha sûresinin tefsirine yer vermiştir. Bazı eksiklerden dolayı halen yayımlanmamış bulunan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin dışındaki bütün tefsirleri Emîn Ahsen Islâhî tarafından Urduca'ya tercüme edilerek *Mecmû'a-i Tefâsîr-i Ferâhî* adıyla neşredilmiştir (Lahor 1985, 1991). 2. *Delâ'ilü'n-nizâm* (A'zamgarh 1968). Kur'an-ı Kerim'in âyet ve sûrelerinin birbiriyle irtibatını inceler. 3. *Esâlibü'l-Kur'an* (A'zamgarh 1969). Hitap, iltifat, hazf, icmalden sonra tafsîl, vasıl ve fasıl nevileriyle atıf, istifham, vasıl, takdim ve tehir gibi konuları ihtiva etmektedir. 4. *et-Tekmil fi usûli't-te'vil*. Te'vil, tahrif, tafsîl kavramlarıyla te'vide hata-ya düşmenin sebepleri, Kur'an'ın Kur'an'la te'vili ve te'vilin esasları gibi konuları kapsayan bir çalışmadır. Son üç eser *Resâ'ilü'l-İmâm el-Ferâhî fi 'ulûmi'l-Kur'an* adıyla yayımlanmıştır (A'zamgarh 1388/1968, 1411/1991). 5. *Müfredâtü'l-Kur'an* (A'zamgarh 1939). Ferâhî'nin, âyet ve sûrelerin bir kısmını diğerleriyle açıklama metodundan hareketle lugatçılar ve müfessirlerden farklı anladığı bazı Kur'an lafızlarını şerhettiği bir çalışma olup müellifinin Arap diline hâkimiyetinin bir delili olarak kabul edilir. 6. *Cemheretü'l-belâga* (A'zamgarh 1941). Müellifin Kur'an'dan, eski Arap şiiri ve edebiyatından faydalanarak belâgat konusunda geliştirdiği düşünce ve nazariyelerinin yer aldığı eseridir. 7. *er-Re'yü's-şâhih fi men hüve'z-zebih* (A'zamgarh 1331, 1338). Hz. İbrâhim'in kurban etmeye teşebbüs ettiği oğlunun İshak değil İsmâil olduğunu yahudi ve İslâm kaynaklarıyla mukayeseli olarak ortaya koyduğu bir eserdir. Kitap Emîn Ahsen Islâhî tarafından Urduca'ya çevrilerek neşredilmiştir (Delhi, ts.; Lahor 1395/1975). 8. *el-İm'ân fi aksâmî'l-Kur'an* (Aligarh 1329; Kahire 1349). Kur'an'da geçen yeminleri ele alan eseri Emîn Ahsen Islâhî Urduca'ya çevirmiştir (Lahor 1395/1975). 9. *el-Kâ'id ilâ 'uyûni'l-akâ'id* (A'zamgarh 1975). İslâm akaidiyle ilgilidir. 10. *Divân* (Arapça, A'zamgarh 1967). 11. *Dîvân* (Farsça, Haydarâbâd 1903).

Ferâhî'nin *Evşâfî'l-Kur'an*, *Esbâbü'n-nüzûl*, *Kitâbü'r-Rûsûh fi ma'rifeti'n-nâsih ve'l-mensûh*, *Fıkhü'l-Kur'an*, *İhkâmü'l-üşûl bi-ahkâmî'r-Resûl*, *Kitâbü'l-Akl ve mâ fevka'l-âkl* adlı eserleri ise henüz basılmamıştır (yayımlanmamış eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Ecmel Islâhî, V/2, s. 81-119).

BİBLİYOGRAFYA :

Hamidüddin Ferâhî, *Mecmû'a-i Tefâsîr-i Ferâhî* (trc. Emîn Ahsen Islâhî), Lahor 1991; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtir*, VIII, 229-230; Muinüddin A'zamî, *el-Ferâhî ve eşerühü fi tefsîri'l-Kur'an* (doktora tezi, 1968), Aligarh Muslim University; a.m.f., "el-Ferâhî ve t-terâbutu'l-fikrî fi'l-Kur'an", *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XXXII/10, Leknev 1988, s. 48-54; Abdurrahman Nâsir Islâhî, *Muhtaşar Hayât-ı Hamid*, A'zamgarh 1973; M. İnâyetullah Sübhânî Islâhî, *Allâme Hamidüddin Ferâhî*, A'zamgarh 1978; Süleyman Nedvî, *Yâd-ı Refteğân*, Karacî 1983, s. 110-132; Yûnus İbrâhim es-Sâmerrâi, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kâretü'l-Hindiyeye*, Bağdad 1986, s. 780; Mustansîr Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islahî's Concept of Nazm*, Indianapolis 1986; a.m.f., "The Qur'anic Oaths; Farâhî's Interpretation", *IS*, XXIX/1 (1990), s. 5-27; *Allâme Hamidüddin Ferâhî, Hayât u Efkar: Makâlât-ı Ferâhî Seminâr* (nşr. Encümen-i Talebe-i Kadîm), A'zamgarh 1992; Zaferü'l-İslâm Islâhî, *Kitâbiyyetü'l-Ferâhî*, Aligarh 1991; Seyyid Saîd Ahsen el-Âbidî, *Hamidüddin el-Ferâhî: hayâtühü ve menhecühü fi tefsîri'l-Kur'an ve eşerü zâlike fi'l-Hind* (doktora tezi, ts.), Câmîatü'l-Ezher, Külliyyetü usûli'd-dîn; a.m.f., "el-İmâm Hamidüddin el-Ferâhî: hayâtühü ve mü'ellesâtüh", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XVI/3, İslâmâbâd 1981, s. 9-27; Ebû Nâfi' el-Fellâhî, "Nedve 'ilmiyye havle'l-İmâm el-Ferâhî", *el-Ba'sû'l-İslâmî*, XXVII/2, Leknev 1982, s. 88-92; Şerefeddin Islâhî, "Mevlânâ Hamidüddin Ferâhî ki Cäey Peydâiş aor un ki Nisbet Ferâhî", *'Ulûmü'l-Kur'an*, I/1, Aligarh 1985, s. 136-145; Muhammed Ecmel Islâhî, "Teşâñif-i Ferâhî ka Ğayr-i Maţbû'a Sermâye", a.e., V/2, Aligarh 1990, s. 81-119.

ISHTIYAQ A. ZILLI

HAMİDÜDDİN NÂGEVRÎ

(حميد الدين ناگوری)

Hamidüddin Muhammed
b. Atâ Kâdî Nâgevrî
(ö. 643/1246)

Hindistanlı sûfi ve âlim.

Buhara'da doğdu. İyi bir medrese tahsili görenek Arapça ve Farsça'yı bu iki dilde şiir yazacak derecede öğrendi. Babasıyla birlikte Buhara'dan Hindistan'a göç etti. Nâgevr'de kadılık yapan babasının vefatı üzerine Muizzüddin Muhammed b. Şâm zamanında bu şehirde kadı oldu ve üç yıl süren bu görevi sebebiyle Nâgevr kadısı diye tanındı. Ancak mânevî bir işaret üzerine görevinden ayrıldı ve Bağdat'a gidip Ebû'n-Necib Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin sohbetlerine katıldı; daha sonra kendisine intisap ederek en seçkin müridlerinden biri oldu. Ertesi yıl hacca gitti. On dört ay Medine'de, bir yıl Mekte'de kaldıktan sonra Hindistan'a döndü. Daha önce Bağdat'ta tanıştığı ve derin bir saygı duyduğu Çiştî şeyhlerinden

Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî ve Ferîdüddin Genc-i Şeker'in sohbetlerine devam etti. Kutbüddin'den veya Muînüddin Siczî'den Çiştîyye hırkası giydi. Gençlik yıllarında yaptığı uzun seyahatlerden sonra İltutmuş'un idaresi altındaki Delhi'ye yerleşti. 643 (1246) yılının Ramazan ayında vefat etti; vasiyeti üzerine Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî'nin kabrinin yanına defnedildi. Dârâ Şükûh onun kabrini ziyaret ettiğini söyler (*Sefînetü'l-evliyâ*, s. 114).

Çiştî şeyhlerinden Nizâmeddin Evliyâ müridlerine, "Gerek benim gerekse sizlerin ihtiyaç duyduğu her şey Nâgevrî'nin eserlerinde vardır" diyerek onun tasavvufdaki üstün mertebesine işaret etmiştir. Semâa düşkün olması Nâgevrî'ye birçok taraftar kazandırmışsa da aynı zamanda ulemânın kendisini ağır biçimde suçlayıp aleyhinde fetva vermesine ve sürgüne gönderilmesi için sultan nezdinde teşebbüse geçmesine sebep olmuştur. Ancak semâdan hoşlanan Minhâcüd-din Osman b. Muhammed el-Cûzânî'nin kadı olması ile hakkındaki şikâyetler sonuçsuz kalmıştır.

Ziraatla meşgul olup el emeğiyle geçinen Hamîdüddin'in Hint yogilerinin, ayrıca vejeteryanizmin etkisi altında kaldığından söz edilir (Schimmel, s. 304). Esmâ-i hüsnâyı şerhetmek için yazdığı *Me-tâli'u's-şümûs* ile ilâhî muhabbet ve mârifet hakkındaki kırk hadisi şerheden *Şerh-i Erba'în* adlı iki eseri günümüze kadar gelmiştir (Aligarh Mevlânâ Âzâd Ktp., Habîb Genc koleksiyonu). Abdülhak ed-Dihlevî *Ah̄bârü'l-ahyâr*'da (Delhi 1309) ona ait olduğunu söylediği *Levâ'ih* ve *Levâmî*' adlı eserlerden alıntılar yapmıştır. Rızâ Kuli Han Hidâyet de Sühreverdiyye tarikatının Hindistan'daki önemli bir temsilcisi olan Nâgevrî'nin *Râhatü'l-kulûb* ve *'İşknâme* adlı iki eseri daha bulunduğunu söyleyerek ona ait iki rubâiyi iktibas etmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mîrhord, *Siyerü'l-evliyâ* (trc. İcâzülhak Kud-dûsî), Lahor 1992, s. 789-791; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, İstanbul 1326, s. 113 vd.; Emîr Hasan Siczî, *Fevâ'idü'l-fu'ad*, Leknev 1302/1885; Rızâ Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-'ârifîn*, Tahran 1316 hş., s. 66; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, I, 167; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Karaçi 1961, s. 169-170; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 304, 348, 356, 358; Menâzır Ahsen Geylânî, *Pâk u Hind meyn Müselmânân ka Nizâm-ı Ta'lim u Terbiyet*, Lahor, ts. (Mektebe-i Rahmâniyye), II, 143-146; I. H. Siddiqui, "Hamîd al-Din Kâdî Nâgawî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 353.

ETHEM CEBECİOĞLU

HAMİDÜDDİN SİVÂLÎ

(حميدالدين سوالي)

(ö. 674/1276)

Çiştîyye tarikatına mensup
Hindistanlı sūfî.

VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Delhi'de doğdu. Ashaptan Saîd b. Zeyd'in soyundan gelen ailesi müslüman yönetici sınıfına mensuptur. İyi bir eğitim görmesine rağmen gençlik yıllarında zevk ve safaya düşkün biri olarak dikkati çeken Hamîdüddin daha sonra dinî bir hayat tarzı sürdürmeye karar verdi ve Ecmîr'de İslâmiyet'i yaymaya çalışan Çiştîyye tarikatının kurucusu Hâce Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye (ö. 633/1236) intisap etti. Sülûkünü kısa sürede tamamlaması üzerine şeyhi kendisine "sultânü't-târikîn" unvanını verdi ve bu unvanla tanındı. Çiştîyye tarikatından hilâfet aldıktan sonra Ecmîr'den ayrılarak Nâgevrî şehri yakınlarında bir köy olan Sivâl'e yerleşti. Burada mensubu olduğu yönetici sınıfıyla ilgisini kesti ve iki dönümlük arazisini ekip biçerek geçimini sağladı.

Hamîdüddin Sivâlî, Çiştîyye tarikatının Hindistan topraklarında yayılmasını sağlayan ilk önemli Çiştî şeyhlerinden biridir. Diğer Çiştî şeyhleri şehir merkezlerinde faaliyet gösterirken Hamîdüddin irşad çalışmalarını kırsal kesimde sürdürmeyi tercih etmiştir. Ortaçağ Hint-İslâm dünyasının ünlü sūfîsi Bahâeddin Zekeriyâ'ya ve dönemin diğer mutasavvıflarına dinî ve tasavvufî konularda mektuplar gönderen Hamîdüddin Sivâlî bazı şiir ve tasavvufî risâleler kaleme almıştır. Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Ah̄bârü'l-ahyâr* adlı eserinde bu risâlelerden geniş nakiller bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mîrhord, *Siyerü'l-evliyâ* (trc. İcâzülhak Kud-dûsî), Lahor 1992, s. 280-286; Abdülhak ed-Dihlevî, *Ah̄bârü'l-ahyâr*, Delhi 1414/1994, s. 67-84; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, I, 111-112; Storey, *Persian Literature*, I, 6, 1192; I. H. Siddiqui, "Hamîd al-Din Süfî Nâgawî Sivâlî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 353.

ETHEM CEBECİOĞLU

HAMİM

(حميم)

Kur'an-ı Kerim'de
cehennemliklere içirileceği bildirilen
kaynar su
(bk. CEHENNEM).

HAMİS

(الخميس)

İslâm devletlerinde
ordunun savaş sırasında
esas aldığı beşli tertip
(mukaddime, kalb,
meymene, meysere, saka)
(bk. ORDU).

HÂMIŞ

(bk. HÂŞİYE).

HAMİT ARASLI

(1909-1983)

Şarkiyat, Türkoloji
ve folklor alanlarındaki
çalışmalarıyla tanınan
Azerbaycanlı ilim adamı.

23 Şubat 1909'da Gence'de doğdu. Asıl adı Hemid Mehemedtağioğlu'dur. Küçük yaşta babasını kaybettiğinden üvey babası tarafından büyütüldü. Babasından kalan zengin kütüphane ve annesi Hürrü-beyim'in klasik Şark ve Azerbaycan edebiyatı hakkındaki bilgisi küçük yaştan itibaren onu etkiledi. İlk ve orta tahsilini Arapça ve Farsça öğrenmeye başladığı Gence Medresesi'nde tamamlayarak (1915-1920) devrin en önemli okullarından biri sayılan Gence Dârülmualimîni'nde okudu (1920-1926). Daha sonra öğretmenlik ve yöneticilik yaptığı Nebiağılı köyünde bulunduğu esnada folklor ve halk edebiyatıyla ilgilendi, derlemeler yaptı (1926-1928).

1928'de Bakü'ye gitti. Bu sırada bir yandan öğretmenliğini sürdürürken bir yandan da Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Dil ve Edebiyat Fakültesi'ne devam etti. Gösterdiği üstün başarı

Hamit Arasli